

O'SMIRLARDA "OMMAVIY MADANIYAT"GA QARSHI MADANIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHDA GENDER STRATEGIYALARDAN FOYDALANISH

Tojiboyeva Xilolaxon Maxmutovna,

O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti direktor o'rinbosari, pedagogika fanlari doktori (DSc), katta ilmiy xodim

Rezume. Ushbu maqolada o'smirlarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi madaniy immunitetni shakllantirishda gender strategiyalardan foydalanish haqida fikr yuritilgan bo'lib, dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalarida "ommaviy madaniyat"ni madaniy hodisa sifatida talqin qilishga urinishlar mavjudligi e'tirof etilgan. Shuningdek, gender strategiyalarning tarkibida milliy qadriyatlar muhim o'rin egallashi ta'kidlangan.

Tayanch so'zlar: madaniy immunitet, o'smir o'quvchi, gender strategiya, gender madaniyat, jaxon ta'limi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik strategiya, ommaviy madaniyat, manipulyatsiya, mexanizm, qadriyatlar, milliy madaniyat.

Резюме. В статье рассматривается использование гендерных стратегий в формировании культурного иммунитета против «популярной культуры» у подростков, а также признается, что в ведущих высших учебных заведениях мира предпринимаются попытки интерпретации «популярной культуры» как культурного феномена. Также было отмечено, что национальные ценности играют важную роль в гендерных стратегиях.

Ключевые слова: культурный иммунитет, студент-подросток, гендерная стратегия, гендерная культура, глобальное образование, личностно-ориентированное образование, педагогическая стратегия, массовая культура, манипуляция, механизм, ценности, национальная культура.

Resume. This article discusses the use of gender strategies in the formation of cultural immunity against «popular culture» in adolescents, and it is recognized that there are attempts to interpret «popular culture» as a cultural phenomenon in the world's leading higher education institutions. It was also noted that national values play an important role in gender strategies.

Key words: cultural immunity, adolescent student, gender strategy, gender culture, global education, person-oriented education, pedagogical strategy, mass culture, manipulation, mechanism, values, national culture.

Jahonda gender yondashuv asosida o'smirlarda madaniy immunitetni shakllantirish, ular o'rtasida jinoyatchilik, o'z joniga qasd qilish va ijtimoiy me'yorlardan og'ishning oldini olish, milliy va ma'naviy qadriyatlarni egallash hamda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvni ta'minlashning kreativ modellari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Janubiy Koreyaning Incheon shahrida o'tkazilgan Butunjahon forumida qabul qilingan 2030-yilga qadar rivojlanish deklaratsiyasida "o'smir yoshdagi o'quvchilarda o'zlarining gender rollarini farqlash va gender rollarni o'zlashtirish ko'nikmasini jadal rivojlantirish, madaniy immunitetni tarkib toptirish"[1] qayd etilgan bo'lib, o'smir yoshdagi o'quvchilarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni shakllantirish, o'quvchilarning madaniy immunitetini shakllantirishda hayotiy vaziyatlarni imitatsiyalash, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish, gender ijtimoiylashuvni ta'minlashga qaratilgan tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida gender yondashuv asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni shakllantirish, psixologlar va ota-onalar hamkorlikda o'smirlarda madaniy immunitetni shakllantirish bilan bog'liq chora-tadbirlarni tizimli tarzda tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish, o'smirlarning ijobiy harakat traektoriyalarini shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga o'smir yoshdagi o'quvchilarga shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, individual va differensial yondashuvlar asosida ularning madaniy immunitetlarini shakllantirish, sinf va sinfdan tashqari tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarni isloh qilish, bu borada pedagoglarning faoliyatini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Gender yondashuv asosida o'smirlarda madaniy immunitetni tarkib toptirishga oid tadqiqotlar jahonning etakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Princeton university (AQSh), Association for Educational Communications and Technology – AECT (AQSh), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Germaniya), CENTRES OF GENDER EXCELLENC (Shvesariya); Seoul National University, Puchong University, Yonsei University, Sungkyunkwan University, Pohang University of Science and Technology, Pusan National University, Chonbuk National University (Janubiy Koreya), Miyagi pedagogika universiteti (Yaponiya), Ta'lim akademiyasi (Rossiya), O'zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti (O'zbekiston)da olib borilmoqda.

“Ommaviy madaniyat” va uning ta’sirchan mexanizmlarini aniqlashga oid quyidagi ilmiy natijalar olingan: o‘quvchi-yoshlarda ijtimoiy-hissiy madaniyatni tarkib toptirishning pedagogik tizimi ishlab chiqilgan (Pohang University of Science and Technology – Janubiy Koreya); shaxsda “ommaviy madaniyat”ga nisbatan ob’ektiv nuqtai nazarni tarkib toptirishning didaktik asoslari yaratilgan (Belfield pedagogical university); ma’naviy-axloqiy bilimlarni turli tarbiyaviy vaziyatlarda qo‘llashni optimallashtiradigan pedagogik-psixologik treninglar tizimi yaratilgan (Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters university); “Ommaviy madaniyat”ga qarshi kurashchanlik ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishning loyihaviy-konstruktiv texnologiyalari ishlab chiqilgan (Chonbuk National University – Janubiy Koreya); “ommaviy madaniyat”ning shaxs ma’naviyatini shakllanishidagi ta’siri neyrologistik dasturlashtirish texnologiyasi asosida aniqlangan (Miyagi pedagogika universiteti); “ommaviy madaniyat”ning mafkura va iqtisodiyotdagi ta’sir mexanizmlari ishlab chiqilgan (Rossiya ta’lim akademiyasi); ta’lim tizimida “ommaviy madaniyat”ning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlari, ta’sirchanligini aniqlashning pedagogik tizimi ishlab chiqilgan (O‘zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti)[2; 5-b.].

Dunyoning etakchi oliy ta’lim muassasalarida “ommaviy madaniyat”ning paydo bo‘lishi va rivojlanishi, uni madaniy hodisa sifatida talqin qilishga urinishlar natijasida quyidagi ustuvor yo‘nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda: ta’lim tizimida “ommaviy madaniyat”ning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini aniqlash, pedagogik mexanizmlarini tashxislash va korreksiyalash asosida takomillashtirish; “ommaviy madaniyat”ning salbiy oqibatlariga qarshi kurashish; “ommaviy madaniyat”ni madaniyatning umumdunyoviy darajada iste’mol qilinadigan elementlari yig‘indisi sifatida tizimlashtirish; “ommaviy madaniyat”ning mafkura va iqtisodiyotdagi ta’sir mexanizmlarini ishlab chiqish; “ommaviy madaniyat”ni shaxsni ijtimoiylashtirishning yangi mexanizmlari, shaxs ongini boshqarish, uning qiziqishlari va manfaatlarini manipulyatsiya qilishning yangi tizimi sifatida talqin qilish hamda bu jarayonni modellashtirish.

Bugungi kunda fanda gender va jins tushunchalari ham o‘zaro farqlanmoqda. Jins tushunchasi shaxsning anatomik-fiziologik xususiyatlarini farqlash maqsadida qo‘llaniladi. Shu nuqtai nazardan yondoshganda barcha insonlar ayol va erkak sifatida o‘zaro alohida-alohida jinslarni ifodalaydi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, biologik nuqtai nazardan jinslar o‘zaro farqli jihatdan ko‘ra ko‘proq umumiylikka ega. Baland bo‘ylilik, barvasta qaddi-qomat, gavdaning og‘irligi ko‘proq erkaklarga xos belgilardir.

Erkak va ayollar orasidagi asosiy farq ishlab chiqarishda bajaradigan rollarida namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda psixologiya, sotsiologiya kabi pedagogikada ham gender asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Gender tushunchasi fanga ingliz tilidan kirib kelgan bo‘lib, grammatik tuqtai nazaridan jins, tur kategoriyasiga to‘g‘ri keladi. Ushbu atama ijtimoiy, biologik jins tushunchasini farqlash maqsadida qo‘llanilgan. Biologik farqlar bilan bir qatorda erkaklar va xotin-qizlarning ijtimoiy rollari ham mavjud. Mazkur farqlar xulq-tvor va xis-tuyg‘ularda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy munosabatlarning ifodalanishi uchun gender tushunchasi qo‘llanilmoqda.

Erkaklar va ayollar faqat anatomik xususiyatlari bilan farqlanib qolmaydilar, balki ular gender xususiyatlariga mos keladigan ijtimoiy rollarni ham bajaradilar. Xotin-qizlar va erkaklar orasidagi biologik farqlar muhim emas, bu farqlarga jamiyat tomonidan taqdim etiladigan madaniy hamda ijtimoiy munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Uch guruhdagi xususiyatlar genderning tavsifini oydinlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega: biologik mansublik, jinsga xos rolli stereotiplar, jamiyat talablari asosida erkaklar va ayollar amal qiladigan xulq-atvor hamda o‘zaro munosabat me’yorlari.

Mustaqil fikrlovchi shaxsni rivojlantirish uchun jinsga ko‘ra farqlarni hisobga olgan holda hamda umumiy xarakterdagi o‘quv materiallarini taqdim qilishdan iborat. O‘quvchilarda gender madaniyatini shakllantirishda ta’lim katta ahamiyatga ega ekanligini kuzatishlarimiz yaqqol ko‘rsatdi. Ta’lim o‘g‘il va qiz bolalarning o‘ziga xos tarzda ijtimoiylashuvini ta’minlashda haraklantiruvchi kuch hisoblanadi. O‘quvchilarda gender madaniyatni shakllantirish jarayoni o‘zida umuminsoniy, madaniy qadriyatlar, tafakkurning nostandart stereotiplari, borliqni tahliliy idrok etish imkoniyatlarini mujassamlashtirishi kerak. Buning uchun ta’lim mazmunida milliy madaniyatga xos qadriyatlar hamda universal madaniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Chunki ommaviy madaniyat va xos madaniyatni o‘zaro farqlagan holda bilimlarni ta’lim mazmuniga singdirish tobora dolzarblik kasb etmoqda. Madaniy hodisalarni tabaqalashtirgan holda farqlash bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ommaviy hamda xos madaniyatni mazmuniga ko‘ra farqlash uchun har bir o‘quvchida refleksiv faoliyat tajribasi shakllangan bo‘lishi lozim.

Gender madaniyatining tarkibida qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi. Jinsga qarab qadriyatlarga amal qilish ko‘nikmasini aniqlash ko‘p jihatdan shaxs madaniyatining qay darajada rivojlanganligiga bog‘liq[3]. Gender madaniyati shaxsning yoshi va egallagan kasbi bilan bog‘liq holda rivojlanib boradi. Uning dastlabki ko‘rinishlari esa umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tarkib topadi. Gender konsepsiyasi doirasida shaxsning madaniy darajasini ifodalovchi qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi.

Ommaviy madaniyat tahdidlari kuchayotgan bugungi kunda qizlarda o'g'il bolalarga xos, o'g'il bolalarda qizlarga xos qadriyatlar etakchilik qilmoqda. Bugungi kunda gender madaniyati shaxsning ijtimoiy mavqeini belgilamoqda. Bunday munosabatlar ikki tomonlama xarakter kasb etmoqda. Ijtimoiy mavqedagi o'zgarishlar qadriyatlar tizimiga xam ta'sir ko'rsatmoqda.

O'smir yoshdagi o'quvchilarda ommaviy madaniyatga qarshi immunitetni shakllantirishda ularning o'z-o'zlari va sinfdoshlarining xulq-atvorlarini tahlil qilish metodidan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Chunki atrofdagilar bilan ularning o'zlariga berilgan baholari orasida farqlar va mutanosibliklark mavjud bo'ladi. Bu farqlarning o'smirlar tomonidan to'g'ri idrok etilishida o'z-o'zini va sinfdoshlarining faoliyatlarini tahlil qilish zarur hisoblanadi[4; 59-b.].

“Ideal” strategiyasi. Bu ommaviy madaniyatning ikki yoqlama xarakterini o'smirlarga tushuntirish maqsadida qo'llaniladigan strategiya. Mazkur strategiya o'quvchilarda madaniyatga oid bilimlarni shakllantirishga ko'maklashadi. Ularda madaniy hodisalar bilan bog'liq muammolarni aniqlash, o'z oldiga qo'yilgan muammolarni echish, murakkab tanlovni amalga oshirish jarayonida munosib echimni topish layoqatini shakllantirishga ko'maklashadi.

“Yaxshi – yomon” strategiyasi. Bu o'smir yoshdagi o'quvchilarda ommaviy madaniyatning ijobiy va salbiy tomonlarini farqlash va baholash ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarda voqea-hodisalarni o'zaro qiyoslash, ularga nisbatan o'z munosabiti bayon qilish, ziddiyatli vaziyatlarda qanday yo'l tanlash lozimligini aniq tasavvur qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

“Tushunchalar assotsiatsiyasi” strategiyasi. Ushbu strategiya yordamida o'smir yoshdagi o'quvchilar turli madaniyatlarga xos hodisalarni ifodalovchi tushunchalarni o'zaro farqlash, ularning mazmun mohiyatini tushunish, o'zaro aloqadorligini anglash, o'zaro taqqoslash, muhim va muhim bo'lmagan o'zaro bir-birini inkor qiladigan va taqozo etadigan jihatlarini ajratishga ko'maklashadi. Ushbu strategiya yordamida o'smir yoshdagi o'quvchilarning kognitiv qobiliyatini rivojlantirish imkoniyati kengayadi.

“Pozitsiya – asos – misol – natija” strategiyasi. Bu strategiya doirasida o'smir yoshdagi o'quvchilar o'zlarining ommaviy madaniyatga oid fikrlarini ongli va ishonchli tarzda ifodalash ko'nikmasini egallaydilar. Ushbu strategiya o'quvchilarda ommaviy madaniyat uning o'ziga xos jihatlari haqidagi ob'ektiv nuqtai nazarni shakllantirishga xizmat qilib, yangi ma'lumotlarni o'rganish bosqichida qo'llaniladi. U o'quvchilarda ommaviy madaniyat haqidagi aniq nuqtai nazarning shakllanishiga ko'maklashadi. Mazkur strategiya 4 ta muhim qismni o'z ichiga oladi.

Pozitsiya (nuqtai nazar). Ommaviy madaniyat haqida o'z fikringizni bayon qiling. O'z fikringizni ifodalash uchun quyidagi so'zlardan foydalanishingiz mumkin: shou-biznes, pop-musiqqa, moda, reklama, ijtimoiy tarmoq. Bu o'rinda pedagog o'quvchilardan o'z fikrini asoslashni talab qiladi.

Asos. O'quvchilar oldiga nima uchun shunday deb o'ylaysiz? degan savol qo'yiladi. Ular o'z fikrlarini “Chunki ...” so'zlari bilan tushuntirishni boshlashi kerak.

Misollar. O'quvchi o'z nuqtai nazarini bayon qilishi uchun kamida uchta dalildarn foydalanishi kerak. Bu orqali o'quvchilar o'z nuqtai nazarlarini asoslashga harakt qiladilar. “Masalan ...”, “buni quyidagi ... dalillar yordamida asoslay olaman” so'zlari qo'llaniladi.

Natija. Mazkur yakuniy qismda nuqtai-nazarni tasdiqlovchi yakuniy xulosalar bayon qilinishi talab etiladi. “Shunday qilib ...”, “Xulosa qilib aytganda ...”, “Shuning uchun ...”, “Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi xulosaga keldim ...” iboralardan foydalaniladi.

Gender yondashuvga asoslangan ma'naviy-axloqiy tarbiya bolalarda umummadaniy kompetensiyalarni shakllantirish maqsadida amalga oshiriladi. Bunday kompetensiyalar doirasiga: insonlar orasidagi do'stona munosabatlar; burch va o'z xulq-atvori uchun mas'uliyat hissiga ega bo'lish; mehnat qilishga ehtiyoj va mehnatsevarlik; tabiatga ehtiyotkorona munosabat; uyg'un tarzda shakllangan oilaviy hayotga intilish; o'zligini anglash va o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmasiga ega bo'lish.

Oilada farzand tarbiyalashda o'smir yoshdagi o'g'il va qiz bolalarning fikrlash faoliyati jinsiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda bir qator farqli jihatlar bilan ajralib turadi. Masalan, o'g'il bolalarning fikrlash faolligi quyidagi tafakkur tarzi bilan bog'liq holda shakllanadi: ko'proq chap yarim shar rivojlangan bo'ladi; yakka tartibda yaxshiroq ishlaydi; diqqatni bir joyga to'plashlari uchun uzoq vaqt talab qilinadi; axborotni sekin, biroq izchil o'zlashtiradi; voqea-hodisalarni dastlab mohiyatini ko'radi, tezkorlik bilan harakatga o'tadi.

O'smir yoshdagi bolalar uchun ko'pincha inkor etish, jamiyat tomonidan belgilangan qoidalarni rad etish ruhi xos bo'ladi. O'smirlar ajralib turishga, biror-bir o'zlariniki bo'lgan, takrorlanmaslikni va ko'pincha mavjud me'yorlarga qarama-qarshi bo'lganni yaratishga intiladilar. Bu ayniqsa “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni tarkib toptirishda yaqqol ifodalanadi.

O'smir yoshdagi bolalarda “ommaviy madaniyat”ga qarshi immunitetni shakllantirishda madaniy

dunyoqarashning tarkibiy qismi sifatida atrofdagilarga do'stona, o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlarni shakllantirish ham ota-onalarning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi:

- jamiyat va inson hayotida bilim olish, o'qish, mehnatsevarlik va ijodning katta ahamiyatga ega ekanligini bilish;

- ijodiy faoliyatning muhim turi sifatida ta'limga nisbatan qadriyatli munosabatda bo'lish;

- inson va jamiyat hayotida ilm-fan, ishlab chiqarishning tutgan o'rni haqida ma'lumotga ega bo'lish;

- o'zi va boshqalarning mehnati, jamoa mulkiga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish.

O'zbek xalqining milliy madaniyati, qadriyatlari ezgulikni targ'ib qilishga yo'naltirilgan bo'lib, u yoshlarda milliy g'urur, o'zlikni anglash, jamiyat a'zolari orasida hamjihatlik, hamkorlik, inoqlik, nekbinlikni tarbiyalashda alohida ahamiyatga ega. Agar ta'lim muassasalarida yoshlar ongiga milliy madaniyat singdirilmasa, ular turli yovuz kuchlar ta'siriga tez beriladilar[5].

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda madaniy immunitetni shakllantirish uchun ularni tarixiy madaniy bilimlar bilan qurollantirish, madaniy boyliklarni o'zlashtirish asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarning madaniyatni o'zlashtirishlari uchun qulay sharoit yaratish, o'zbek xalqining milliy madaniyati uchun xavfli bo'lgan gibrid madaniy qarashlarning asl mohiyati va maqsadini o'smirlarga tizimli tarzda tushuntirish lozim. Madaniy jihatdan yuksak darajada rivojlangan shaxslarni tarbiyalash uchun o'smirlik yoshidan boshlab ularga xalqning madaniy an'analari va yangicha madaniy yondashuvlarni taqdim etadigan vositalarni singdirish lozim.

Foydalanilgan manbalar

Инчхонская декларация - Образование-2030: обеспечение всеобщего инклюзивного и справедливого качественного образования и обучения на протяжении всей жизни// <https://unesdoc.unesco.org/>

Tojiboyeva X.M. "Gender yondashuv asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni shakllantirishning pedagogik strategiyalari" // Monografiya. – Toshkent: "Tafakkur qanoti" nashriyoti, 2021. – 208 bet.

Берн Ш. Гендерная психология. – СПб: Прайм-Еврознак Нева, 2002. – 318с.

Djurayev R.X. va b. O'quvchi-yoshlarni ommaviy madaniyat xurujlaridan himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari // Monografiya. – T.: "Tafakkur qanoti" nashriyoti, 2017 yil, 164 bet.

Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T.: 1993. – 364 b.